

Pernička, Radko Martin

Keramika jiříkovického typu zdobená vodorovným žlábkováním

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1985, vol. 34, iss. E30, pp. 81-103

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109750>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RADKO MARTIN PERNIČKA

KERAMIKA JIŘÍKOVICKÉHO TYPU ZDOBENÁ VODOROVNÝM ŽLÁBKOVÁNÍM

V mladší době římské objevila se v širším pásmu barbarika na sever od toku Dunaje izolovaná hrnčičská střediska produkující ve větším množství velmi kvalitní na hrnčičském kruhu vytáčené zboží. Je zřejmé, že se v těchto případech setkáváme s dílnami profesionálně řemeslnického charakteru, jež jsou obecně barbarskému prostředí cizí. Odlišnost se jeví markantně právě tak v charakteru vlastních výrobků jako v celém technologickém procesu a tím navozuje otázku postavení jejich tvůrců — pravděpodobně nevelkých řemeslnických skupin — v rámci tehdejší barbarské společnosti, která se ještě nevymanila z pout společnosti prvobytné. Právě otázka začlenění těchto hrnčičských skupin do struktury tehdejší společnosti a z toho plynoucí jejich význam pro sociálně-ekonomický vývoj je nesporně otázkou mimořádně závažnou, vedle níž otázka etnicity členů oněch skupin je zcela podřadná a snad nebude ještě dlouho uspokojivě zodpovězena. Řešení celé problematiky je ovšem nemyslitelné bez objasnění časového postavení a délky trvání produkce dotyčných hrnčičských středisek.

Obecně se po technické stránce shledávají souvislosti mezi římskoprovinciálním hrnčičstvím a činnostmi uvedených hrnčičských středisek v barbariku, což vedlo k dvojímu výkladu: Hrnčíři pracující touto technikou v barbariku mohli být buď římskoprovinciálními hrnčíři, kteří v době narůstajících jevů hospodářské krize římské říše odešli hledat lepší odbyt a tím i životní podmínky za hranice říše, nebo neřímskými občany, kteří se v římskoprovinciálním prostředí vyučili hrnčičství a po návratu do barbarika se tam snažili uplatnit své znalosti a dovednosti. Abychom byli schopni celou tuto problematiku řešit nejen hypoteticky, je samozřejmě nezbytné především podrobně zpracovat památky hmotné kultury bezprostředně související s činnostmi oněch dílen. Na dnešním území Čech a Moravy je známo jediné místo hrnčičské produkce tohoto druhu u Jiřikovic východně od Brna. Naneštěstí však právě v tomto případě nebyly tamní nálezy dosud precizně a v celém rozsahu zveřejněny v odborném tisku a tato studie má tedy pomoci alespoň částečně odstranit tento nedostatek.

Připomeňme se jen stručně základní nálezové okolnosti (podrobněji o tom PERNIČKA 1970). U Jiřikovic (okr. Brno-venkov) v poloze „Dily“ na sever od obce odkryl Josef Poulik v rozmezí let 1925 až 1934 hrnčičské pece a další

zhloubené objekty s bohatým, byť fragmentálním keramickým materiálem, jaký zde byl v mladší době římské vyráběn. Při publikování přírůstků sbírkového fondu pravěkého oddělení Zemského muzea (dnešní Moravské muzeum) v r. 1941 jmenoval odtud J. Skutil „901 střepů z třetího století“ (SKUTIL 1941, 178).

Keramické doklady z Jiříkovic-„Dílů“ jsou specifického charakteru a tvoří zvláštní skupinu, kterou v novější době označujeme jako keramiku typu Jiříkovic (dále jen zkratka KTJ). Typické je pro ni, že z jemného materiálu byly na kruhu vytáčeny různé nádoby s převahou miskovitých až větších mísovitých tvarů, které se potom v hrncířských pecích pokročilé konstrukce tvrdě vypalovaly. Vypálené nádoby mívají nejčastěji světle šedé zbarvení, řidčeji přechází až do hnědavého tónu. Okolnost, že jejich povrch bývá někdy naprosto hladký až lesklý a tvrdý, zatímco jindy je matovější a při mechanickém tření se stírá, lze sotva vysvětlit jinak než tím, že složení používaného hliněného těsta nebylo vždy jednotné. Není vyloučeno, že nádoby s otírajícím se povrchem odpovídají mladší úpadkové fázi činnosti těchto dílen, avšak rozhodnout o tom může teprve další zevrubné zkoumání všeho, co souvisí s jiříkovickou produkcí KTJ.

Z výrobků jiříkovických dílen jsou dosud nejlépe známy široké mísy s rozvřeným okrajem a malým, většinou odsazeným dnem, zdobené v místech největší výdutě nebo blízko ní plasticky vyčleněným vodorovným pásmem s jemně rytou vícenásobnou vlnicí (tab. XXII:3). Přispěla k tomu skutečnost, že se vyskytly mezi moravskými nálezy z doby římské již v závěru XIX. století a že jejich doklady dnes známe z celé řady dalších moravských lokalit, a to jak ze žárových hrobů, tak i ze sídlišť (PERNIČKA 1970, 76n.). Tyto mísy s vlnicovým pásmem se v tvarových jednotlivostech často liší, jejich podrobné typologické zpracování však zatím postrádáme.

Mezi ostatním náleзовým materiálem z jmenované jiříkovické lokality poukajeme pozornost zlomky stěn nádob, pokryté na větší ploše opakovaně rytými vlnicemi (POULÍK 1948—1950, obr. 81 a, c, d). Tvarově jsou lépe postižitelné různé velké miskovité tvary s vodorovně žlábkovanou okrajovou partií, jímž je věnována tato studie. Společným rysem je široce rozvřená dolní část těla oddělená hranou od strmé horní okrajové části, členěné vodorovnými výžlabky stýkajícími se v ostrých hranách (tím připomínají kanelaci dórských sloupů). Horní výžlabek plynule nebo složitější profilací přechází do vlastního okraje. Jediný zlomek, který dokumentuje téměř celý tvar i se dnem (AE 7 na obr. 3), ukazuje, že tyto mísy měly malé odsazené dno odspodu lehce vyduté. Také tyto mísy dosud nebyly řádně typologicky zpracovány, ačkoliv se zobrazení jejich dokladů vyskytlo v několika publikacích (POULÍK 1948—1950, obr. 81b. SKUTIL 1941, tab. V:1. ŠIMEK 1953, obr. 144a, 146; 1958, obr. 109, 110).

Pro jejich tvarové posouzení bylo možno z bohatého jiříkovického náleзовého materiálu chovaného v prehistorickém oddělení Moravského muzea v Brně vybrat 43 keramických dokladů. V připojeném tabelárním přehledu je na prvním místě uvedeno inventární číslo muzejní sbírky, po něm následuje signatura používaná v tomto článku na základě typologického rozřídění a konečně odkaz na vyobrazení.

Tvar misek s vodorovně žlábkovanou okrajovou partií nejlépe dosvědčují dva větší fragmenty inv. č. 69 542 a 69 543 (na obr. 3 signováno AE 1 a AE 7).

Inv. č.	sign.	obr.	Inv. č.	sign.	obr.
69 474	B 2	5	78 061	A 17	3
69 505	A 16	2	78 062	A 14	3
69 541	D 1	5	78 063	D 2	5
69 542	AE 1	3*	78 067	D 4	5
69 543	AE 7	3	78 074	AE 12	4
74 591	AE 6	3	78 076	A 11	2
74 593	D 3	5	78 077	A 9	2
74 608	A 5	2	78 078	X 4	4
74 615	A 15	2	78 083	B 4	5
74 660	A 12	3	81 397	A 13	3
74 682	AE 2	3	81 401	AE 4	3
74 765	A 8	2	81 402	A 4	2
74 779	A 1	2	81 404	A 2	2
74 924	AE 5	3	81 424/b	B1	5
74 926	A 7	2	83 417	AE 9	4*
77 570	X 3	4	Pa 1/61 a	A 3	2
77 580	X 1	4	Pa 1/61 b	A 10	2
77 665	B 3	5	Pa 1/61 c	A 6	2
77 867	X 2	4	Pa 1/61 d	AE 11	4
78 042	X 5	5	Pa 1/61 e	AE 3	4
78 059	AE 10	4	Pa 1/61 f	AE 13	4
78 060	AE 8	4			

* Rekonstruované misky jsou zobrazeny na tabulce XXI uprostřed (inv. č. 69 542) a dole (inv. č. 84 417).

První z nich uchoval celý profil nádoby až po hranu dna, jehož většina chybí, u druhého zase naopak postrádáme ukončení okraje; první doklad byl v muzeu doplněn na celý tvar (tab. XXI:2). Druhá provedená rekonstrukce inv. č. 83 417 (tab. XXI:3; srov. k tomu sign. AE 9 na obr. 4) není zcela spolehlivá, neboť se opírá pouze o tři menší okrajové fragmenty. Jedna z doplněných misek je zobrazena v monografii J. Poulíka, naproti tomu miska vyobrazená na tabulce doprovázející článek J. Skutila je už jedním z dalších derivátů misek, o nichž bude řeč (POULÍK 1948—1950, obr. 81b. SKUTIL 1941, tab. V:2).

Vzhledem k typické zvláštní profilaci horních okrajových částí jsou to výhradně zlomky pocházející z této partie, které k nim mohou prokázat příslušnost a na straně druhé jsou též schopny je dokumentovat tvarově pro typologické účely. Včetně již uvedených tří případů lze pro tuto potřebu z bohatého fondu uloženého v Moravském muzeu vybrat 31 dokladů, z nichž dva, jak jsme viděli, dokládají téměř celý profil a tvar těchto misek. Dalšíh pět zlomků (A 7, 11 a 16 na obrázku 2; AE 4 a 5 na obr. 3) uchovalo kromě podoby okrajové části ještě větší kus stěny dolní části nádoby a ostatní v podstatě jen tvar okrajové partie, při čemž v jednom případě (AE 13 na obr. 4) se vlastní zakončení okraje nedochovalo. Tento studijní materiál doplňují tři zlomky neúplně okrajové partie (B 1, 3 a 4 na obr. 5).

Zakřivení okraje ukazuje na různou velikost okrajové šířky misek, kterou zvláště u zlomků s kratším kouskem okraje nelze přepočítat s milimetrovou přesností. U větších tvarů by snad bylo lépe mluvit o mísách, avšak pro předpokládanou tvarovou jednotnost celé skupinky lze použít konvenčně jednotného termínu „misky“. Otevřenou otázkou zatím musí zůstat proporční vztahy mezi maximální šířkou nádoby a jejich výškou, neboť u nálezů z Jiříkovic-

„Dílů“ můžeme stanovit tento rozměr jen ve dvou případech, z toho jednou (AE 7 na obr. 3) jen přibližně.

Některé další keramické fragmenty pocházejí rovněž ze stěn nádob členěných horizontálními žlábkováními, avšak pro svou omezenou velikost nestačí lépe prokázat alespoň ucelenou část dílčího tvaru nádoby, jak je to zde doloženo pěti vybranými příklady se signaturou X (obr. 4 a 5). V lepších případech to jsou zlomky s dochovaným okrajem (X 1 až 3) nebo alespoň zachycují přirozený předěl mezi horní a spodní částí nádoby (X 4). Vyskytnou se též malé zlomky stěn neohrazené ani okrajem, ani předělem (příklad X 5 na obr. 5); jejich souvislost s miskami s vodorovně žlábkovanou horní částí těla nemůžeme jednoznačně odmítnout, ale apriorně nelze ani vyloučit výskyt odlišných tvarů, jak o tom svědčí i dva další zde nezobrazené doklady pocházející z téhož nálezového komplexu.

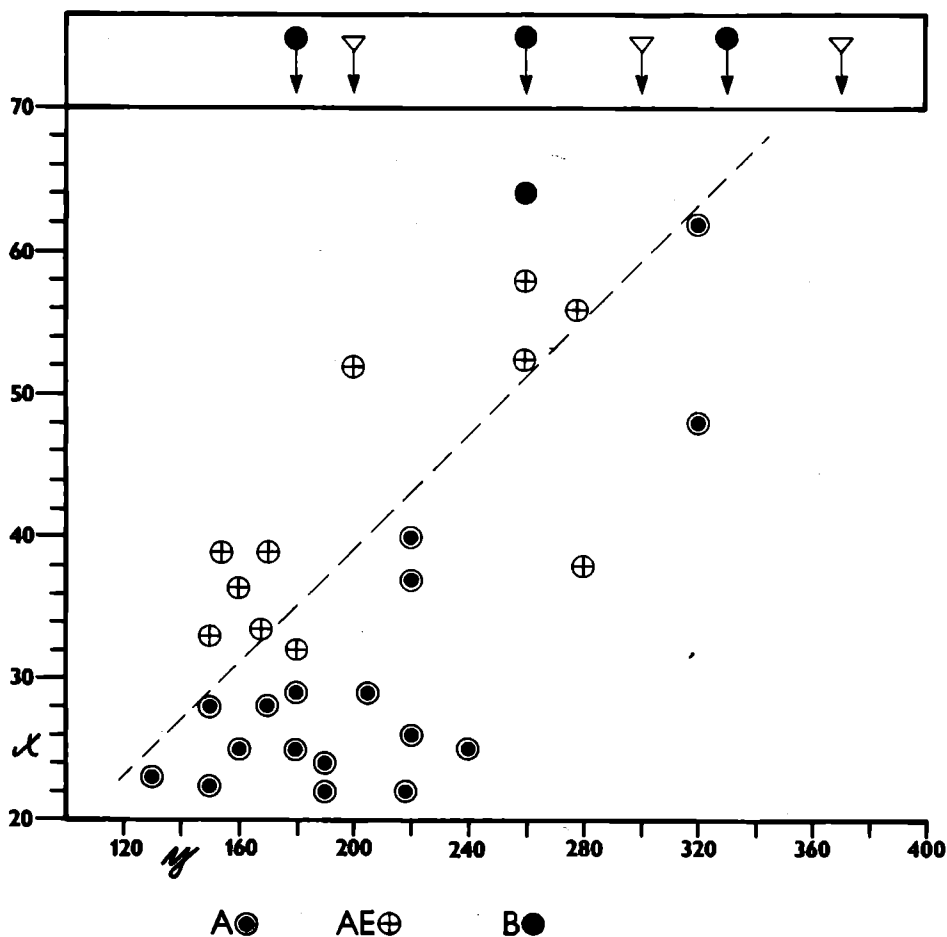
Jde o dva okrajové zlomky nádob s rozevřeným okrajem, pod nímž je stěna členěna nejméně čtyřmi výžlabky (SKUTIL 1941, tab. V:7. ŠIMEK 1958, obr. 110, střední řada). Jeden z nich je značně pravidelný a má vymodelovanou výlevku; druhý kus je však již hodně nepravidelný včetně výlevkovitého vyhnutí okraje a je zřejmé, že u něho došlo k deformaci, ať již neúmyslně před výpalem nebo snad v důsledku vystavení příliš vysokému žáru. Protože zakřivení okraje i stěny nasvědčuje menšímu průměru a přítomnost výlevky by u miskovitých tvarů sotva měla funkční oprávnění (nic totiž nenasvědčuje tomu, že by mohlo jít o mortária, u nichž byla výlevka běžná), je třeba v obou případech počítat s odlišným vyšším tvarem (snad džbánkovitě podoby ?), k jehož rekonstrukci však dochované zlomky naprosto nedostačují.

Použitý studijní materiál ještě doplňují čtyři vybrané ukázky patřící tvarově příbuzným derivátům (D 1 až 4 na obr. 5). V jednom případě (D 1) je doložen celý tvar misky tohoto druhu.

Výběr studovaného materiálu se řídil zásadou vycházet výhradně z nálezového materiálu pocházejícího z lokality Jiřikovice-„Díly“ a zaměřil se při tom především na doklady dokumentující buď celý tvar misek, nebo alespoň jejich nejtypičtější horní část těla. Proto byla dána přednost kresebnému zobrazení profilů, jež byly v mnoha případech rozšířeny na rekonstrukce celého tvaru, ovšem jen ve výšce dochovaného profilu; pouze v jediném případě inv. č. 83 417 byla rekonstrukce rozšířena na celý tvar tak, jak také byla provedena s použitím originálních zlomků v muzejních sbírkách (AE 9 na obr. 4 a tab. XXI:3). Stejně se postupovalo při dokumentaci ukázek neúplných zlomků (kategorie X) a příbuzných derivátů misek (kategorie D). Všechny kresby jsou v jednotném měřítku. Od frontálního zobrazení použitých dokladů, jaké je pro tvar nádob irrelevantní u většiny zlomků, se pro úsporu místa upustilo. Pět miskovitých nádob, které slouží pouze jako ukázky různých tvarů a nepocházejí jen z Jiřikovic, je zobrazeno na tab. XXI a XXII v různých měřících.

TŘÍDĚNÍ MISEK KTJ SE ŽLÁBKOVANOU HORNÍ ČÁSTÍ TĚLA

Keramické nálezy z hrnčířských pecí a zahluobených objektů v jejich blízkosti, získané na lokalitě Jiřikovice-„Díly“, představují zlomkový materiál z rozbitých nádob místní produkce, který se nashromáždil v blíže neurčitelném časovém intervalu. Jeho množství a pestrost nám dává nahlédnouti do zá-

Obr. 1. Vododorovně žlábkované misky KTJ tří typů. Grafické znázornění relací mezi šířkou okraje (osa y) a výškou okrajové partie (osa x); rozměry v milimetrech.

kulisi tamní hrnčířské dílny, ale nutí nás také zamyslet se nad okolnostmi jeho vzniku. Protože nalezené zlomky jsou vypálené, je nepochybné, že pocházejí z hotových, již vypálených nádob. Překvapuje však, že se v dosud zachráněném materiálu jen v menším počtu případech setkáváme se zlomky, které by patřily k sobě a pocházely z jedné a téže nádoby. Tato skutečnost ukazuje, že nepotřebný odpadový materiál nebyl systematictěji odkládán do vyhlédnuté jámy, nýbrž že byl mnohem spíše ledabyle odhazován na různá místa, odkud ovšem mohl být opětovně přemisťován jinam. Je pravděpodobné, že ve většině případů jde o fragmenty běžně vyráběného zboží, které se po vypálení rozbilo. Přitom je třeba počítat i se zmetky a vyloučit zcela nelze ani experimenty, které sice mohou svědčit o tvůrčím hledání, ale nemusí být příznačné pro normální produkci dílen. Měla by tedy platit zásada, že ojedinele doložené tvary

(ať již jako experimenty nebo zmetky) jsou atypické pro běžnou produkci, již naopak prokazují tvary či jejich typické části seriově se vyskytující i v odpadovém materiálu. A tak je tomu v našem případě misek se žlábkovanou horní částí těla, neboť jejich výrobu dosvědčuje 38 zlomků (malý zlomek X 5 k nim raději nepočítáme).

Tyto misky představují v rámci KTJ samostatnou skupinu, pro níž je společný shodný materiál, technologie výroby a základní princip výstavby nádob. Mají (pravděpodobně všechny) poměrně úzké odsazené dno, od něž se prudce rozšiřuje dolní část těla až po ostře vyhraněný předěl; nad ním je strmá horní část těla rozčleněná vodorovnými výžlabky stýkajícími se v ostrých hranách a nahoře ukončená vlastním okrajem ve dvou základních modifikacích.

Zkoumaný fragmentální materiál dokládá nejlépe okrajovou část, již zde rozumíme horní část těla nad předělem spolu s okrajem. Mnohem hůře známe dolní části se dnem; menší odsazené dno je u KTJ obecně rozšířeno a proto samo o sobě nemůže rozhodnout o příslušnosti k určitému tvaru nádob.

Velikost misek daná šířkou okraje, kterou určuje jeho zakřivení s centimetrovou a výjimečně i milimetrovou přesností, kolísá poměrně plynule od nejmenších až po nejširší tvary, aniž by se zřetelně oddělovaly dvě nebo více velikostních podskupinek. A podobně je tomu i s druhým nejčastěji změřitelným rozměrem, s výškou okrajové partie měřenou od hrany přelomu po vršek okraje, kterou lze díky vytočení na kruhu stanovit s přesností na půl milimetru. Ostatní rozměry, výšku misek a šířku dna, můžeme zjistit pouze ve dvou (s rezervou ve třech) případech. Z toho vyplývá, že pro třídění nelze využít hlavní rozměry misek stejně jako jejich základní výško-šířkový index. Pokud jde o proporční vztah mezi šířkou okraje a výškou okrajové části, předvedený graficky na obr. 1, lze pozorovat hustější seskupení menších tvarů oproti větším, avšak ani na tomto grafu nemůžeme vést jednoznačnou linii oddělující hledané podskupiny.

Nezbývá tedy než využít drobnější tvarové odchylky a opřít se o dvě tvarové modifikace okrajů, o nichž jsem se již zmínil. Umožňují rozdělit misky s vodorovně žlábkovanou horní částí těla na dvě podskupiny, na typovou řadu A s rozevřeným okrajem a typovou řadu B se strmým okrajem. V rámci početnější řady A lze pak ještě odlišit samotný typ A s dvěma vodorovnými výžlabky od typu AE, který má takové výžlabky tři. Výsledkem jsou tři základní typy: A, AE, B.

V následujícím tabelárním seznamu všech použitých dokladů jsou uvedeny odděleně typy A, AE a B, mezi něž vkládám neurčité doklady kategorie X, a seznam končí příklady příbuzných derivátů misek D. Pracovní signaturu doplňuje pořadové číslo ve shodě s narůstající velikostí šířky okraje, při stejné šířce rozhoduje výška okrajové partie. V druhé kolonce se uvádí počet výžlabků, pokud je bezpečně zjistitelný (výraz „minimálně 2“ je vynechán; číslo v závorce u derivátů značí, že u nich už nejde o výžlabky s ostrými styky). Kolonky 3 až 7 obsahují technická rozměrová data (4 — výška okrajové části) a index je podílem hodnot vyčíslených v kolonkách 3 a 4 (šířka okraje dělena výškou okrajové části). V poslední kolonce je odkaz na vyobrazení.

K tabelárnímu seznamu je třeba dodat, že inventární čísla dokladů uváděných zde jen pracovními signaturami lze vyhledat v tabelárním přehledu otištěném na str. 83. Zařazení ukázek kategorie X (k níž počítám neúplné a málo určité zlomky okrajové partie nebo horní části těla) za typy A a AE je zdůvod-

sign.	počet. žláb.	šířka okraje	výška okr. č.	index kol. 3/4	celk. výška	šířka dna	obr., tab.
1	2	3	4	5	6	7	8
A 1	2	± 130	23	5,65217	—	—	2
2	2	± 150	22,5	6,66666	—	—	2
3	2	± 150	28	5,35714	—	—	2
4	2	± 160	25	6,40000	—	—	2
5	2	± 170	28	6,07142	—	—	2
6	2	± 180	25	7,20000	—	—	2
7	2	± 180	29	6,20689	—	—	2
8	2	± 190	22	8,63636	—	—	2
9	2	± 190	24	7,91666	—	—	2
10	2	205	29	7,06896	—	—	2
11	2	218	22	9,90909	—	—	2
12	2	± 220	26	8,46153	—	—	3
13	2	± 220	37	5,94594	—	—	3
14	2	± 220	40	5,50000	—	—	3
15	2	± 240	25	9,60000	—	—	2
16	2	± 320	48	6,66666	—	—	2
17	2	± 320	62	5,16129	—	—	3
AE 1	3	± 150	33	4,54545	62	42	3, XXI:2
2	3	154	39	3,94871	—	—	3
3	3	± 160	36,5	4,38356	—	—	4
4	3	168	33,5	5,01492	—	—	3
5	3	± 170	39	4,35897	—	—	3
6	3	± 180	32	5,62500	—	—	3
7	3	± 200	52	3,84615	102—4	59	3
8	3	± 260	52,5	4,95238	—	—	4
9	3	± 260	58	4,48275	—	—	4, XXI:3
10	3	278	56	4,96428	—	—	4
11	3	± 280	38	7,36842	—	—	4
12	3	—	69,5	—	—	—	4
13	3	—	—	—	—	—	4
X 1	—	± 200	—	—	—	—	4
2	—	± 300	—	—	—	—	4
3	—	± 370	—	—	—	—	4
4	min. 3	—	—	—	—	—	4
5	—	—	—	—	—	—	5
B 1	—	± 180	—	—	—	—	5
2	3	± 260	64	4,06250	—	—	5
3	—	± 260	—	—	—	—	5
4	—	± 330	—	—	—	—	5
D 1	(2)	168	20,5	8,19512	56	44	5
2	(2)	188	23	8,17391	—	—	5
3	(2)	± 190	26	7,30769	—	—	5
4	—	± 200	22,5	8,88888	—	—	5

něno tím, že některé z těchto dokladů mají rozevřený okraj podobně jako je tomu u typové řady A, avšak počet výžlabků je nezjistitelný (X 1 až X 3).

K rozměrovým datům uváděným v tomto seznamu bude užitečné připojit několik poznámek. Všechny rozměry jsou v milimetrech. Šířka okraje (kolon-

ka 3) je podle zakřivení zjistitelná většinou jen s centimetrovou přesností a ke zdůraznění tohoto faktu se v kolonce použila značka \pm . Velmi nejisté jsou přitom hodnoty u dokladů AE 5 a AE 7, jež mohly ve skutečnosti být řádově až o 10 mm větší či menší. Obtížné bylo také stanovení šířky okraje u dokladu AE 9, která patrně bude o něco větší než zde uvedená zaokrouhlená hodnota. Při kresbě na obr. 4 je použit rozměr 262 mm, sama ne zcela spolehlivá rekonstrukce v muzejních sbírkách je co do šířky okraje nepravidelná a při pohledu odpovídajícímu vyobrazení na tab. XXI: 3 dosahuje dokonce své maximální velikosti 267 mm. Výšku okrajové části (kolonka 4) lze ve většině případů celkem snadno a velmi přesně určit. Výjimku zde činí doklad AE 7, u něhož se nedochovalo zakončení okraje (srov. obr. 3); hodnota výšky v tomto případě může být také o 2 mm větší než je uvedeno. Tato možná diference je číselně vyjádřena pouze v 6. kolonce určené pro celkovou výšku nádob. Bezpečnou výšku známe pouze u dokladu AE 1 (obr. 3) a pak ještě u tvarového derivátu D 1 (obr. 5). Posledně jmenované tři doklady jsou též jediné, u kterých lze vyčíslit šířku odsazeného dna (kolonka 7); u dokladu AE 1 ji ovšem bylo možno odměřit teprve na kresebné rekonstrukci celého tvaru.

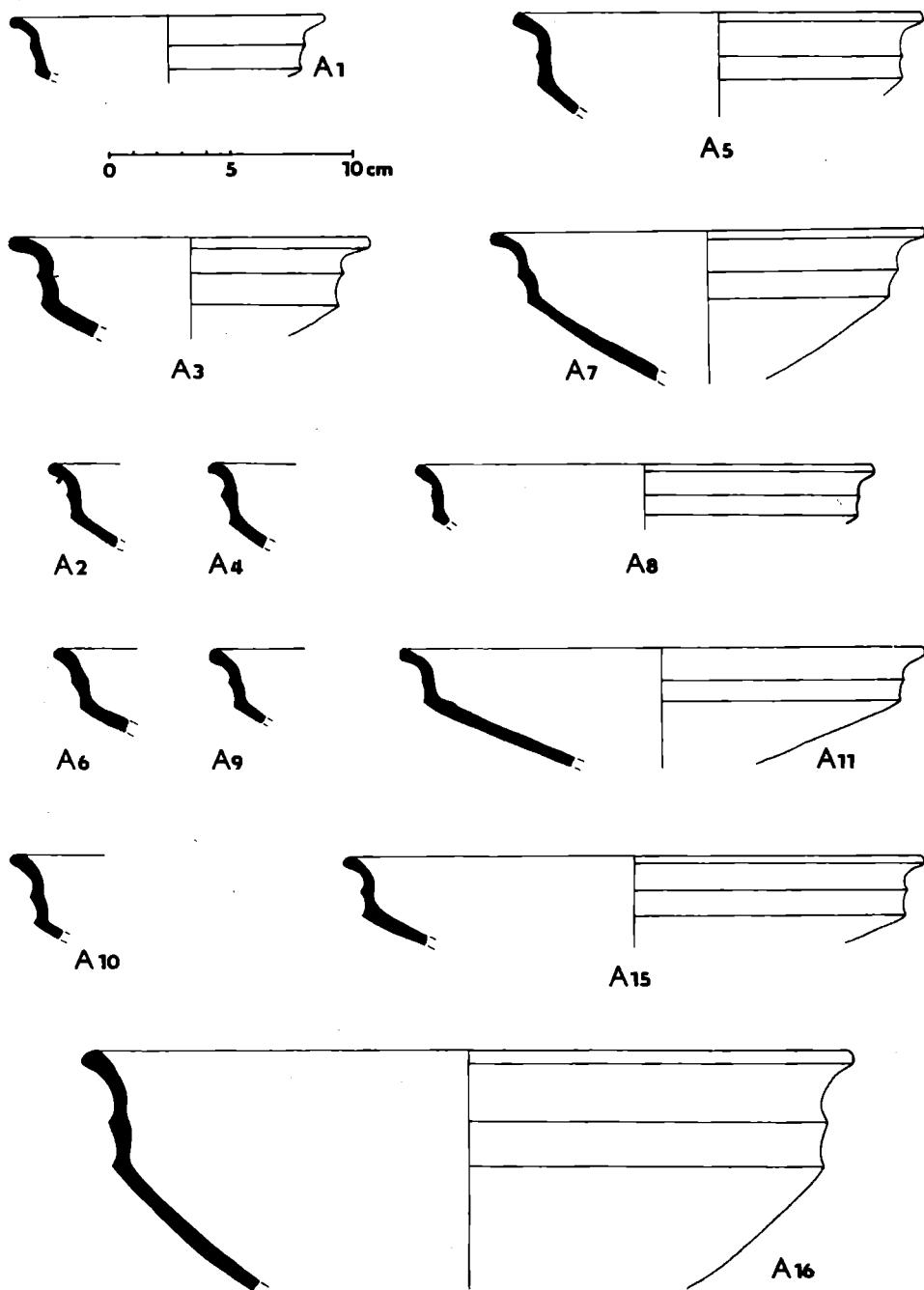
Indexy v kolonce 5, jak už bylo řečeno, se počítaly tak, že se šířka okraje dělila výškou okrajové části, a lze z nich tedy lehce přímo vyčíst, kolikrát je šířka okraje větší než výška okrajové části. V archeologické praxi se při výpočtu indexů většinou postupuje opačně, tak, že menší hodnoty jsou dělencem a větší dělitelem. Výsledky potom představují malá čísla obecně menší než 1,0 a jejich vzájemné srovnávání je obtížnější. Vztahy mezi rozličnými hodnotami dvou porovnávaných rozměrů můžeme však ještě názorněji vyjádřit graficky (srov. obr. 1). Je zřejmé, že pro rozlišení velikostních resp. proporčně odlišných skupinek bude účelnější použít grafické znázornění, ale při srovnávání analogických tvarů zase číselných indexových hodnot.

TYP A

Typ A představují misky s rozevřeným okrajem, jejichž horní část těla je členěna dvěma výžlabky (doklady A 1 až A 17, obr. 2 a 3).

Pro posouzení velikosti a rozměrů misek poskytuje podklady tabelární seznam na str. 87 a obr. 1. Velikost misek typu A je dána šířkou okraje, která kolísá asi od 130 mm do 320 mm (střední hodnota 225, průměr vypočítaný ze součtu všech hodnot je 203,7). Většina použitých dokladů (tj. 15 ze 17 kusů) je menších rozměrů o šířce 130–240 mm (střední hodnota 185, průměr 188,2). Dva doklady široké okolo 320 mm tedy působí jako extrémně široké. Poměr středních hodnot k průměrům ukazuje, že celkově převládají menší tvary, v rámci vyříděné skupinky menších misek však naopak tvary širší.

Okrajová partie je vysoká minimálně 22 mm u dokladů A 8 a A 11, maximálně 62 mm u dokladu A 17 (střední hodnota 42, průměr 30,3). Ve většině případů (13 ze 17 kusů) jde o výšku 22–29 mm (střední hodnota 25,5 se jen málo liší od průměru 25,27). Od nich se odchyľují dva doklady A 13 a A 14 výškou 37 a 40 mm, maximální výšku pak mají oba extrémně široké doklady, které se však navíc ještě vzájemně od sebe značně liší výškou okrajové partie, jež měří 48 mm (A 16) nebo dokonce 62 mm (A 17). Porovnání středních hodnot s průměry svědčí opět celkově v prospěch menších rozměrů, u menších tvarů je však tento poměr téměř vyrovnaný.

Obr. 2. Vodorovně žlábkované misky KTJ typu A. (1 : 3)

Index poměru šířky okraje k výšce okrajové části má hodnoty od 5,16129 do 9,90909 bez výraznější mezery, která by dovolovala vytřídění více skupin. Nelze však přehlédnout, že čtyři doklady odchylné většími rozměry patří převážně (A 17, 14 a 13) k tvarům s nejnižšími indexovými hodnotami, i když podobně malé hodnoty mají také dva doklady (A 3, A 1), které se dochovaly jako trosky nejmenších misek tohoto typu. S nejvyššími hodnotami indexu se setkáváme u dokladů, jejichž šířka okraje překračuje průměr (A 12, 8, 15, 11). Jestliže průměr 6,96592 vypočítaný ze součtu všech hodnot indexu budeme považovat za rovný 100 %, pak krajní hodnoty indexu odpovídají v procentech číslům 74,09 % a 142,25 % (mezi krajními hodnotami to dává značný rozptyl 68,16 %), číslům, která odpovídají diferenci $-25,91$ a $+42,25$ vůči základní úrovni sta procent a tak svědčí o tom, že menší hodnoty indexu převážují. Převáděno do prosté mluvy to znamená, že převládají tvary s relativně vyšší okrajovou částí; krajní úrovně dosahuje nejširší doklad A 17, u nějž šířka okraje 320 mm je 5,16krát větší než výška okrajové partie, hned po něm však následuje příklad malé misky A 3, u nějž šířka okraje 150 mm je 5,35krát větší než výška okrajové partie. Opačný extrém v tomto smyslu se objevuje u dokladů A 15 a A 11, u nichž šířka okraje (240 a 218 mm) je 9,6 až 9,9krát větší než výška okrajové partie. Z těchto poněkud složitěji získaných poznatků lze vyvodit závěr, že relativní výška okrajových partií (v poměru k šířce okraje) není bezpodmínečně závislá na absolutní velikosti (šířce) misek typu A.

Uvedené skutečnosti, zejména ovšem porovnání rozměrů zachycených na obr. 1, naznačují možnost rozdělení misek typu A do tří tvarových variant a je třeba litovat, že nejsou bezpečně prokázány další rozměry (především celková výška nádob), které by umožnily náznak dalšího jemnějšího třídění společlivě formulovat. Pro celý tvar misek je velmi důležité též tvarování dolních částí těla, mnohem méně však dna, které mělo nepochybně charakter odsazeného dna nebo oddělené podstavy. V našem případě o podobě dolních částí těla do určité míry svědčí alespoň dochované části stěn pod přelomem, ukazující, že vnější stěna těchto částí byla v profilu někdy rovná (A 11), jindy snad nepatrně esovitě prohnutá (A 3 a 6 ?) nebo mírně vypuklá (A 7 a 16). Důležitý je celkový sklon stěn dolní části těla vůči vodorovné rovině, neboť hodně napovídá o tvarování spodků nádob. Již na první pohled je patrné, že doklady A 11 a zejména A 15 pocházejí z nižších a plošších tvarů misek než A 7 nebo A 16. V prvních případech svírají stěny dolních částí těla s rovinou okraje úhel 23° nebo 25° , v posledně uvedených 32° nebo dokonce 41° . V dalších případech, kdy však krátkost dochované stěny zpochybňuje výsledek, lze zjistit úhel 28, 31, 34, 36 a 38° (u dokladů v tomto pořadí: A 6, 3, 2, 4, 5). Je zřejmé, že je nutné počítat s mělčími i hlubšími tvary (pro existenci posledně jmenovaných svědčí též nálezy ze žárového pohřebiště u Šaratic — viz v závěru článku); k tomu, abychom je mohli bezpečně typologicky roztrždit, bylo by ovšem třeba mít k dispozici další a pokud možno úplnější doklady především přímo z jiřikovické lokality.

Naše pozorování je nutné ještě doplnit charakteristikou tvarových detailů okrajových partií. U misek typu A je rozevřený okraj zpravidla kyjovitě zesílen a symetricky (A 2, 3, 7, 11, 12) nebo asymetricky (A 4, 6, 15, 16) zaobleně ukončen, někdy je jeho konec též zevně zploštěn, takže působí jako šikmo seříznutý (A 5, 13, 14). Většinou okraj přechází obloučkovitě přímo do horního výžlabku, řidčeji je toto místo složitěji profilováno (A 1, A 8). Dvojice výžlab-

ků je obvykle výrazně provedena s ostrou styčnou hranou a s podobnou hranou dole, která je přelomem mezi horní a dolní částí těla. Pokud jsou hrany výjimečně méně výrazné, lze to pozorovat spíše na profilu (např. A 8) než na samotném zlomku nádoby, což nepochybně ovlivňuje technika vytáčení na hrnčířském kruhu; takové méně výrazné žlábkování už ovšem naznačuje pozvolnou přeměnu na tvarové deriváty misek kategorie D. Žlábkování se často promítá do zvlnění vnitřní strany okrajové části (A 3, 7, 9, 10, 13, 14, 17), nebo bývá vnitřní strana hladká a má od okraje až po stěny dolní části misek esovitý rytmus (A 2, 4, 5, 8, 12, 15); jiný způsob zvlnění vnitřní strany horní části se vyskytne zřídka (A 6, A 16). Stěny horní části těla jsou jen málokdy vertikální (A 5, 15, 16) a i v těchto případech je válcovitý tvar horní části nepřilišitě nápadný, protože ho ruší rozevřený okraj. Většinou se tato část misek lehce nálevkovitě rozevírá, někdy dokonce až se značným sklonem (A 6, 7, 12).

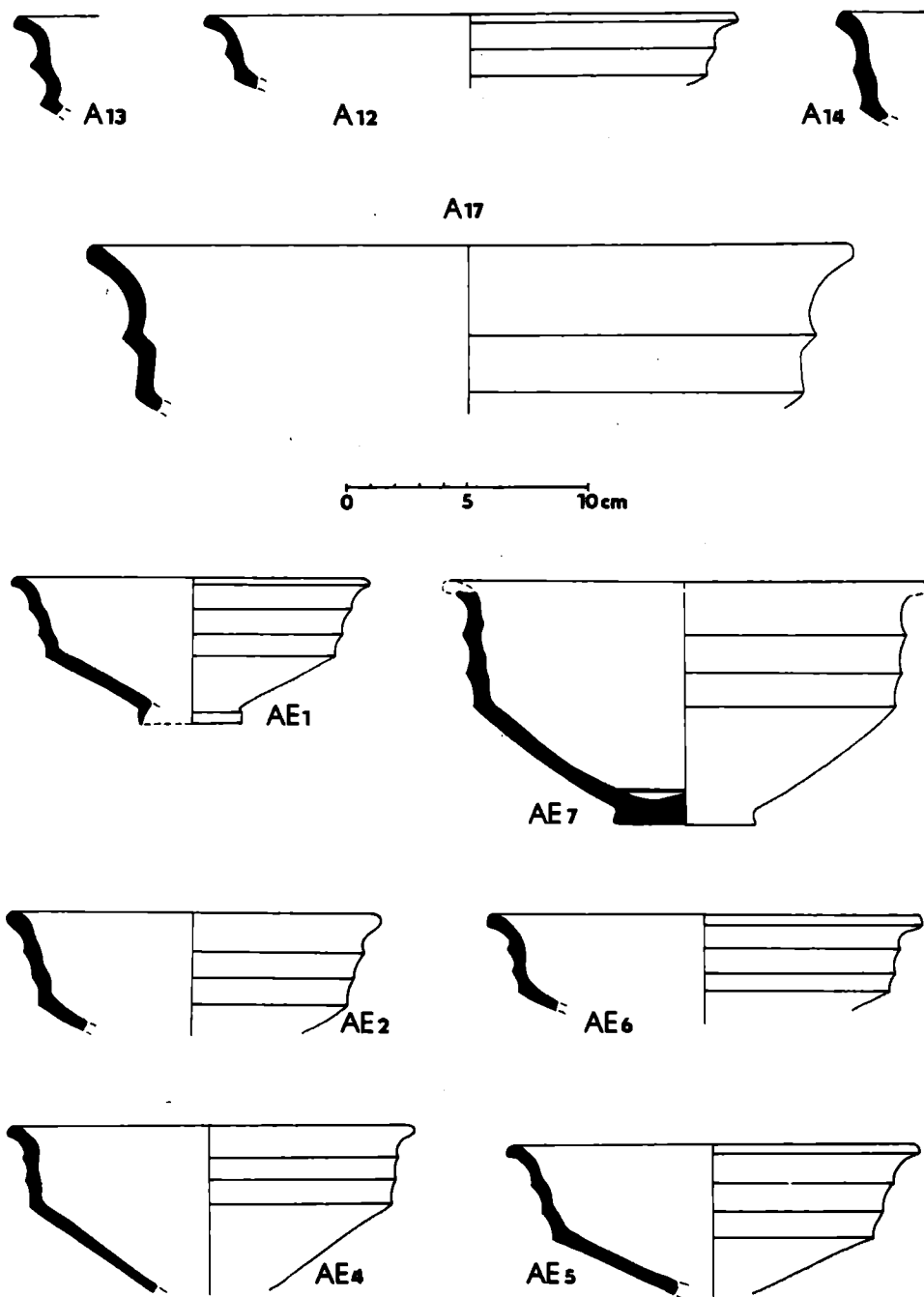
TYP AE

K typu AE patří misky s rozevřeným okrajem, jejichž horní část těla je členěna třemi výžlabky (doklady AE 1 až AE 13, obr. 3 a 4, tab. XXI:2, 3). Misky tohoto typu lze ze studovaného materiálu z Jiřkovic poznat lépe než misky předešlého typu, i když jsou doloženy o něco menším počtem dokladů; při tom u dvou posledních dokladů (AE 12, 13) nelze stanovit ani šířku okraje, o níž se v této studii jako o základní určitelný rozměr nejčastěji opíráme. Zato máme dva zlomky AE 1 a AE 7, které prakticky prokazují podobu celého tvaru misek a s ohledem na tuto skutečnost jsem se pokusil rekonstruovat kresebně ještě doklad AE 9 přibližně v téže podobě, jak byl z okrajových zlomků doplněn na celý tvar v muzejních sbírkách.

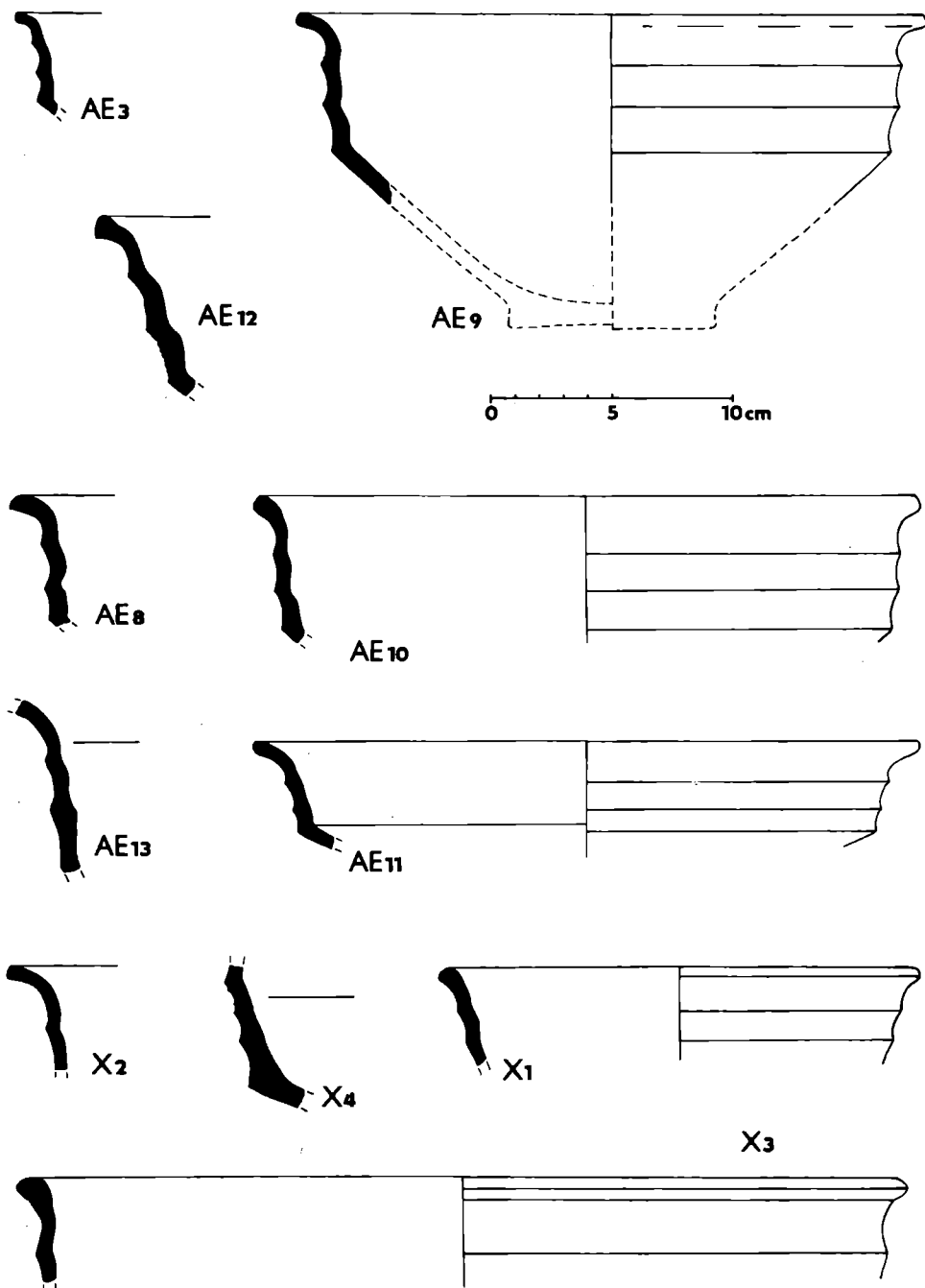
Velikost misek je dána šířkou okraje, která kolísá v poněkud menším rozsahu než u typu A, totiž asi od 150 do 280 mm (střední hodnota 215, průměr vypočítaný ze součtu všech hodnot je 205,45). Více než polovina dokladů (7 z 11 kusů) jsou tvary menší velikosti široké přibližně 150—200 mm (střední hodnota 175, průměr 168,8), zbylé čtyři kusy (AE 8 až 11) mají šířku okolo 260—280 mm. Poměr středních hodnot k průměrům ukazuje na převahu menších tvarů.

Druhým nejpočetněji zjistitelným rozměrem misek typu AE je výška okrajové partie, kterou známe ve 12 případech. Její velikost kolísá od 32 do 58 mm (střední hodnota 45, průměr 42,68), nepočítáme-li s extrémním dokladem AE 12 o výšce 69,5 mm, který není zachycen na grafu obr. 1, protože nelze stanovit jeho šířku okraje (vrátím se k němu ještě v závěru tohoto oddílu). Misky typu AE lze podle tohoto rozměru rozdělit do dvou skupinek: první skupinku zastupuje 7 dokladů s nižší okrajovou částí vysokou 32—39 mm (střední hodnota 35,5 a průměr 35,8), druhou 4 doklady s vyšší okrajovou částí vysokou 52—58 mm (střední hodnota 55, průměr 54,6). Problematické je, že toto dělení nelze organicky spojit s rozdělením, pro něž svědčí hodnocení šířek okrajů nádob. Touto otázkou se ještě budeme zabývat; spokojme se zde prozatím jen s konstatováním, že poměr středních hodnot k průměrům opět celkově svědčí pro častější výskyt menších tvarů, nikoliv však již v rámci vytčených skupinek, kde je poměr zhruba vyrovnaný.

Index poměru šířky okraje k výšce okrajové části misek má hodnoty od 3,84615 do 7,36842 s jednou nápadnou mezerou, která izoluje doklad AE 11

Obr. 3. Vodorovně žlábkované misky KTJ typu A a AE. (1 : 3)

Obr. 4. Vodorovně žlábkované misky KTJ typu AE a neúplné fragmenty kategorie X. (1 : 3)

s uvedenou maximální hodnotou; vynecháme-li tento doklad, půjde o hodnoty v rozsahu 3,84615 až 5,62500 (poslední větší hodnota odpovídá dokladu AE 6). Při respektování celého rozsahu odpovídá střední hodnota číslu 5,60728, a průměr vypočítaný ze součtu všech hodnot číslu 4,86278, což svědčí pro převahu nižších indexových hodnot. Tato skutečnost ještě více vynikne při postupu, jakého jsme použili u misek typu A. Jestliže průměr 4,86278 je roven 100 % pak krajní indexové hodnoty odpovídají v procentech číslům 81,20 %, a 151,53 % (celkový rozptyl je jen o málo větší než u typu A); to značí oproti základní úrovni sta procent difference —18,80 a +51,53, které ukazují, že u typu AE menší hodnoty indexu ještě více převažují než u dříve probíraného typu A. Zajímavé je, že při prověřování výpočtů z dat korigovaných vypuštěním extrémního indexu dokladu AE 11 se nedospělo k hodnotě průměru, která by se nápadněji odlišovala (průměr 4,61222, ovšem při nižší střední hodnotě 4,73557). Jednoduše řečeno, tvary s relativně vyšší okrajovou částí u misek typu AE ještě výrazněji převládají než u misek typu A; protože však misky typu AE mají na horní části tři výžlabky, zatímco misky typu A pouze dva, není toto zjištění překvapující. Reálnou situaci u misek typu AE může dobře ilustrovat několik konkrétních příkladů. Relativně nejvyšší okrajovou partii má doklad AE 7, jehož šířka okraje 200 mm je jen 3,84krát větší než výška okrajové části, a velmi blízký poměr má též malý doklad AE 2, jehož šířka okraje 154 mm je 3,94krát větší. Většina dalších různě širokých dokladů (od AE 1 se šířkou 150 mm až po AE 10 se šířkou 278 mm) má šířku okraje 4,35 až 5,01krát větší než je výška okrajové části, u dokladu AE 6 je už šířka 180 mm 5,62krát větší. Maxima, nejužší okrajové části, dosahuje doklad AE 11, jehož šířka 280 mm je dokonce 7,36krát větší než výška okrajové části těla nádoby.

Při posuzování hodnot indexů a jejich rozložení nemůže ujít pozornosti fakt, že většina indexů misek typu AE má nižší hodnotu než indexy misek typu A; výmluvně to prokazuje vypočítaný průměr indexových hodnot, který činí u typu AE 4,86278 zatímco u typu A dosahuje velikosti 6,96592. Otázkou nyní je, zda a do jaké míry lze indexové hodnoty obou typů vzájemně oddělit. Na grafickém znázornění obr. 1 je vedena čerchovaná šikmá linka tak, aby ohraničila pole, v němž jsou vyznačena postavení všech dokladů typu A (podle proporcí okrajové části). Skutečnost, že postavení většiny dokladů typu AE se objevuje na opačné straně od linky, není jistě náhodná. Do sféry typu A pronikají pouze dva doklady typu AE, s menší vzdáleností od hraniční linky doklad AE 6 patřící k menším tvarům a s mnohem větší diferencí doklad AE 11, který se tak jeví jako proporčně extrémní. Vyjádřeno číselně, indexová hodnota vyznačené hranice by měla být okolo 5,1 (mezi hodnotami 5,01492 a 5,16129, jež patří dokladům AE 4 a A 17).

Dosud získané poznatky umožňují rozdělit doklady typu AE do čtyř skupin, jejichž postavení je nejlépe patrné na obr. 1.

1. Nejpočetněji zastoupená skupina malých tvarů AE 1 až AE 6 s daty: šířka okraje 150 až 180 mm, výška okrajové partie 32—39 mm, index 3,94871 až 5,01492, nebo — snad spíše výjimečně — až 5,62500 (u AE 6).

2. Předpokládaná skupina středních tvarů reprezentovaná jediným dokladem AE 7 (nejde-li o tvar neobvyklý). Data: šířka okraje asi 200 mm, výška okrajové partie 52—54 mm, index 3,84615.

3. Menší skupina velkých tvarů AE 8 až AE 10 s daty: šířka okraje 260—278 mm, výška okrajové partie 52,5 až 58 mm, index 4,48275 až 4,96428.

4. Proporčně zcela odlišný doklad AE 11 s relativně velmi nízkou okrajovou partií, který snad vznikl víceméně náhodně a ojediněle a je podle všeho atypický pro místní běžnou produkci. Jeho izolované postavení je dáno zejména indexovou hodnotou. Technická data: šířka okraje přibližně 280 mm, výška okrajové partie jen 38 mm, extrémně velký index 7,36842.

Charakteristiku prvních tří skupin můžeme ještě doplnit několika dalšími technickými daty, která mají jen orientační význam, protože jsou ojedinělá. U první skupiny za to vděčíme velkému zlomku AE 1, který dosvědčuje celý profil nádoby a umožnil tak bezpečnou kresebnou rekonstrukci (obr. 3) právě tak, jako doplnění na celý tvar v muzejních sbírkách (tab. XXI:2); původní miska byla vysoká 62 mm a měla výrazně odsazené dno široké 42 mm. Podobný význam má pro druhou skupinu osamocený velký zlomek AE 7, u něž se zachoval celý profil nádoby kromě ukončení okraje (obr. 3); výška odpovídající nádoby byla 102—104 mm, šířka odsazeného dna 59 mm. Abychom získali alespoň přibližná obdobná data i pro třetí skupinu, opíráme se o méně spolehlivou kresebnou rekonstrukci AE 9 (obr. 4), která v podstatě odpovídá rekonstrukci provedené v muzejních sbírkách jen na základě okrajových zlomků (tab. XXI:3); původní nádoba byla pravděpodobně 132 mm vysoká, dno je rekonstruováno jako 86 mm široké, pro následující propočty indexů počítáme s okrajovou šířkou 262 mm při výšce okrajové partie rovné 58 mm.

Použití právě uvedených rozměrů dovoluje vypočítat další indexy uvedené v následující malé tabulce. První dva indexy odpovídají šířce okraje dělené výškou misky (index A) nebo šířkou dna (index B), ostatní dva indexy celkové výšce nádob dělené šířkou dna (index C) nebo konečně výškou okrajové partie (index D). Hodnoty jsou uvedeny zvláště pro všechny tři jmenované doklady, v další řádce jsou průměrné hodnoty indexů vypočtené z předchozích údajů. Pro srovnání jsou v poslední řádce připojeny indexové hodnoty miskového derivátu D 1, jehož rozměry jsou v tabelárním seznamu na str. 87.

doklady misek	indexy A	B	C	D
AE 1	2,41935	3,57142	1,47619	1,87878
AE 7	1,96078	3,38983	1,72881	1,96153
AE 9	1,98484	3,04651	1,53488	2,25586
průměr	2,12166	3,33592	1,57996	2,03206
D 1	3,00000	3,81818	1,27272	2,73170

Z tabulky vyplývá, že relativně nejvyšší tvar v poměru k šířce okraje má doklad AE 7, nejnižší AE 1 (ještě nižší D 1). Šířku dna má vzhledem k šířce okraje největší AE 9 (asi bude v tomto ohledu chybně rekonstruován), nejmenší AE 1 (ještě menší D 1), a v poměru k celkové výšce největší AE 1 (vůbec největší D 1) nejmenší AE 7. Okrajová partie je vzhledem k výšce nádoby největší u dokladu AE 1, nejnižší u AE 9 (ještě nižší u D 1). Krajní postavení derivátu misky D 1 jen plně prokazuje, že jde o tvar hodně se odlišující od misek typu AE.

Stěny dolních částí těla misek typu AE probíhají buď téměř rovně (AE 1, 4, 5), nebo jsou mírně vypuklé (AE 7). V případech, kdy lze jejich sklon změřit, svírají s vodorovnou rovinou úhel 25° (AE 5), 29° (AE 1) nebo 35° (AE 4 a 7), a v tomto ukazateli se tedy zásadně neliší od misek předcházejícího typu. Dno bylo pravděpodobně vždy odsazené, obíhající rýžka okolo dna uvnitř misky je doložena pouze u dokladu AE 7.

Okraj je utvářen podobně jako u typu A, u našich dokladů typu AE se však častěji objeví zaoblené asymetrické (AE 1, 4, 5, 11) nebo jakoby seříznuté ukončení (AE 3, 6, 10), zatímco symetricky zaoblené zakončení je vzácné (AE 2). Ojedinele se vyskytlo dole přihrocené ukončení okraje (AE 8) a podobné, ale nahoře vybíhající do zvláštního oblého zesílení, jaké je na dokladu AE 12, který má i další zvláštnost, jak ještě uvidíme. V naprosté většině případů okraj plynule obloučkovitě přechází do horního výžlabku a styky mezi třemi výžlabky stejně jako spodní ukončení celé partie je ostře vyhraněno. Odlišný je doklad AE 13 s málo výraznými žlábků, u něhož se nadto nedochovalo ani ukončení okraje, ani část pod spodním třetím výžlabkem, takže není zcela jisté, zda nádoba, z níž pochází, nebyla další variantou s více výžlabky (více než tři výžlabky mohl mít i tvar, z něhož se dochovala neúplná horní část těla — X 4 na obr. 4). U misek tohoto typu s členitější horní částí těla se rytmus výžlabků projevuje více nebo méně výrazně ve zvlnění vnitřní strany stěny (AE 1, 9, 12, slaběji AE 3, 8, 10), nemálo dokladů má také tento vnitřní profil jinak zvládnutý (AE 2, 4, 5, 7). Zdá se, že hladký, esovitý průběh profilu vnitřní strany jako u dokladu AE 6 je u tohoto typu misek spíše výjimečný a lze ho očekávat snad jen u tvarů s velmi nízkou okrajovou partií. Přihrocené oddělení vnitřní stěny mezi horní a dolní částí těla se vyskytlo pouze u dokladu AE 11. Okrajový zlomek AE 12 má kromě ojedinelého utváření okraje ještě jednu zvláštnost, jaká u studovaných dokladů nemá v žádném dalším případě obdobu; do povrchu jeho spodního výžlabku byla totiž jemně vyryta vícenásobná vlnice. Je pravděpodobné, že jde o případ výjimečný a pro normální produkci jiříkovických dílen atypický.

KATEGORIE X

Do kategorie X (obr. 4 a 5) zahrnují neucelené fragmenty, které nelze bezpečně zařadit k některým z uvedených typů. Přísně vzato měl by sem vlastně patřit i doklad AE 13.

První tři zlomky se hlásí k typové řadě A svými rozevřenými okraji, ať už je okraj méně (X 1) nebo výrazněji (X 2) vyložený, nebo je konečně odsazen a má při značně tloušťce zevně hranku (X 3). Ve všech třech případech nelze pro malé rozměry zlomků stanovit počet výžlabků použitý pro jemnější třídění, pro něž není směrodatný ani způsob utváření profilu vnitřní stěny. Lze pouze říci, že zlomek X 1 měl nejméně dva výžlabky.

Přibližná šířka okraje, kterou lze u těchto tří dokladů stanovit, je značně rozdílná. Šířka okolo 200 mm řadí doklad X 1 k menším až středním tvarům misek, šířka okolo 300 mm doklad X 2 k větším tvarům. Doklad X 3 s okrajovou šířkou okolo 370 mm je mezi studovaným materiálem zlomkem vůbec nejširší mísy s vodorovně žlábkovanou horní částí těla, jakou se nám zatím podařilo prokázat. Na obr. 1 je velikostní postavení těchto dokladů znázorněno v horním pásu prázdnými trojúhelníčky, které přecházejí do šipek.

Příkladem neúplně dochované okrajové partie je doklad X 4 s přihroceným předělem mezi horní a dolní částí těla. Postavení profilu, odhadnuté podle průběhu hran výžlabků, je na obr. 4 zdůrazněno přikreslenou vodorovnou linkou, avšak možnost menší odchylky nelze vyloučit. Nad přelomem jsou tři zřetelné výžlabky (nejvyšší při méně pečlivém provedení působí jako trojitý žlábek) ukončené nahore hranou, nad níž mohl být — podobně jako u typové řady A — další žlábek přecházející do rozevřeného okraje, nebo nečekaně hranou oddělený strmý okraj, typický pro typovou řadu B. Celkově ovšem tento doklad působí spíše jako atypický a je tedy možné, že pochází z nepodařeného výrobku, který byl vyřazen.

Z nevyhovujícího výrobku se dochoval snad též doklad X 5 se zběžně provedenými výžlabky (obr. 5), který je zde zobrazen pouze jako ukázka zcela malých zlomků žlábkovaných stěn nádob, jejichž celkový tvar zůstává zcela neznámý.

TYP B

K typu B můžeme prozatím počítat všechny misky se strmým okrajem, jejichž horní část těla je členěna nejméně dvěma výžlabky (doklady B 1 až B 4, obr. 5). Jde vlastně o typovou řadu B, u níž lze předpokládat, že rozmnožení dokladů v budoucnu umožní vyřídění dvou nebo i více jednotlivých typů. Dosud tuto řadu známe oproti typům A a AE nejhůře, neboť ji dokumentují pouze čtyři okrajové zlomky, z nichž nadto jen jediný (B 2) se dochoval v rozsahu celé okrajové partie s nevelkou částí stěny spodku misky pod přelomem. Postavení neúplných zlomků na obr. 1 je naznačeno odpovídajícími značkami doplněnými šipkami v horním odděleném pásu.

Velikost těchto misek daná přibližnou šířkou okraje je dosti rozdílná: jednou 180, dvakrát 260 a jednou 330 mm. Celkově se příliš neodlišuje od parametrů typů A a AE až na to, že zde nejsou doloženy nejužší tvary s šířkou pod hranicí 180 mm. Smíme předpokládat, že misky řady B patřily tedy v rámci KTJ spíše k větším (širším) tvarům misek s vodorovně žlábkovanou horní částí těla. Potvrzuje to i výška okrajové partie dokladu B 2, která měří 64 mm a řadí se tak k největším dosud zjištěným rozměrům této proporce u všech probíraných dokladů.

Index vzájemného poměru obou zjistitelných rozměrů u B 2 svou hodnotou 4,06250 pak pochopitelně patří k nejmenším hodnotám všech propočtených indexů tohoto druhu (ještě nižší hodnoty mají pouze doklady AE 7 a AE 2). Ukazuje to, že se zřejmě řadí mezi jiříkovické doklady, mající ze všech misek celé studované skupiny nejvyšší okrajovou partii v poměru k šířce okraje.

Tři zlomky menšího rozsahu (B 1, 3, 4) nedosvědčují nic více, než že původní misky měly minimálně dva výžlabky. Doklad B 2 s třemi zřetelnými výžlabky dovoluje říci, že misky řady B měly — nejméně v jednotlivých konkrétních případech — tři výžlabky; varianty s jiným počtem výžlabků však nelze apriorně vyloučit. Pokud se týče celého tvaru misek, nabízí se předpoklad, že tvary typové řady B se více podobaly výtvarům typu AE než typu A; je to ovšem ovlivněno dokladem B 2 svědčícím pro existenci vyšších a členitějších okrajových partií.

Specifikem této typové řady jsou strmé okraje oddělené zevně od nejvyššího výžlabku různě profilovaným vývalkem. Vlastní okraj může být v podstatě

jednoduše zaoblen bez zesílení (B 1), častěji je asi celkově zesílen a přechází zaobleně do svrchní vodorovně seříznuté plošky (B 2 a 3), takže celkový tvar okraje pak připomíná silnější stojatý obdélník. Nejednou se při formování okraje vyskytnou lehké a méně nápadné hranky (na obr. 5 jsou vesměs zdůrazněny). Mírně vyhnutý okraj u zlomku B 4, který pochází z jedné z nejšířších misek se žlábkovanou horní částí těla, může být s dosti velkou pravděpodobností považován za atypický, snad náhodně vzniklý. Utváření vnitřní stěny v profilu buď odpovídá vnějšímu žlábkovanému členění (B 3 a 4), nebo se odlišuje a může být také utvářeno tak, že se objevují více nebo méně zřetelné hrany (B 2).

Dolní části těl misek této typové řady prakticky zcela neznáme. Část lehce vypuklé stěny zachované na zlomku B 2 svírá s vodorovnou rovinou úhel 35° , její pokračování směrem k odsazenému dnu však mohlo probíhat nejrůznějším způsobem. I když by rekonstrukční varianty v příznivém případě nemusely mít příliš velké difference, byla by tímto způsobem zjištěná výška celé misky přece jen málo spolehlivá.

PŘÍBUZNÉ DERIVÁTY MISEK D

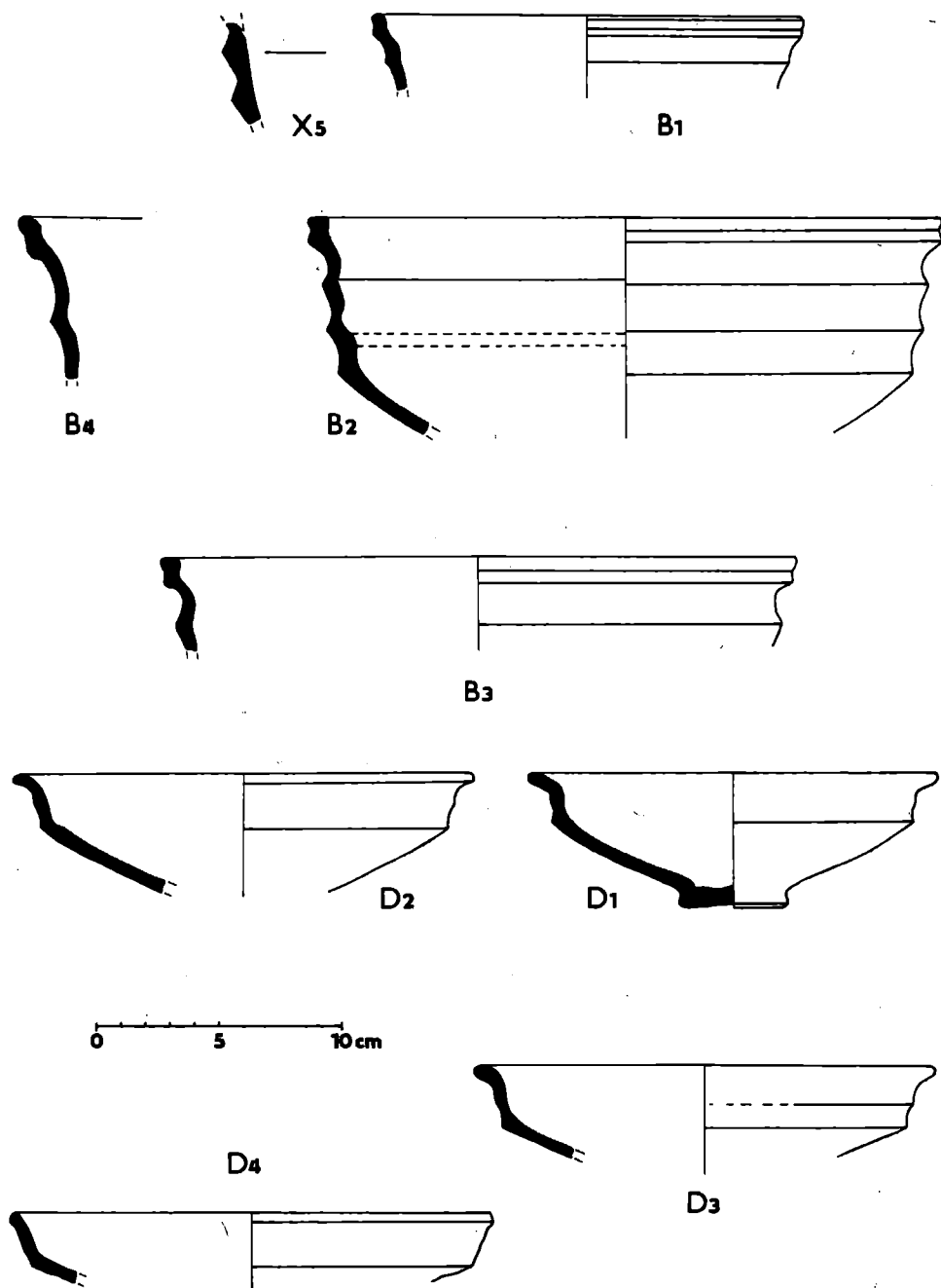
Deriváty misek, označené zde pracovní písmenem D, se celkovou stavbou podobají miskám s vodorovně žlábkovanou horní částí těla, nemají však jejich nejtypičtější znak, vodorovně žlábkování, které se u nich změnilo na prosté zvlnění vnější stěny této partie. Uvádím jen čtyři vybrané příklady (doklad D 1 až D 4, obr. 5).

- Jde o menší tvary nižších misek, které mají obvykle rozevřený okraj jako u typové řady A. S ní mají společné též profilování okraje a jeho zaobleně plynulý přechod do horní části těla, která je strmá (D 1) nebo lehce rozevřená (D 2 a 3). Vzdálenější varianty mají rozevřenou horní část těla přímo přecházející do okraje (D 4). Žlábkování horní části těla v těchto případech degradovalo na jednoduché zvlnění bez ostrých hran, jejichž stopy se vyskytnou ještě u přechodných variant (D 3). Zachována většinou zůstala pouze spodní hrana tvořící předěl mezi horní a dolní částí těla. Tvary s rozevřeným okrajem (D 1 až 3) mají vnitřní stěnu okrajové partie esovitě prohnutou, jako jsme to pozorovali u některých tvarů typové řady A.

Šířkou okraje a výškou okrajové partie odpovídají menším tvarům misek typu A, hodnotami příslušného indexu se řadí k dokladům téhož typu s většími indexovými hodnotami. V rámci všech misek probíraných v této studii jde tedy o tvary s nejnižšími okrajovými partiemi. Odpovídá to skutečnosti, že při méně výrazném provedení profilace horní části těla nebylo nutné vytvářet tuto partii vyšší, a ve spojení se způsobem jejího zvlnění to vše svědčí o tom, že deriváty D mohly vzniknout v úzké spojitosti s jednodušším typem A o dvou výžlabcích.

Dolní část těla nad odsazeným plným, ale odspodu lehce vzduťm dnem (D 1) byla prudce rozevřená a ve dvou měřitelných případech svírala s vodorovnou rovinou úhel 28° či 29° (D 1, D 2). Tento sklon odpovídá úhlové velikosti zjištěné u řady dokladů typu A i AE, patří ovšem ke spodní polovině všech hodnot, což prozrazuje, že deriváty D mají charakter nižších miskovitých tvarů.

Celý tvar miskového derivátu kategorie D dokumentuje doklad D 1. Odmě-

Obr. 5. Vodorovně žlábkované misky KTJ typu B, fragment stěny X 5 a příbuzné deriváty misek D. (1 : 3)

řená výška misky a šířka jejího dna dovolila propočítání dalších indexů, které však naneštěstí jsou srovnatelné pouze s několika málo úplnějšími doklady typu AE (srov. malou tabulku na str. 95). Extrémní indexové hodnoty platné při tomto srovnání pro derivát D I jen podporují náš předpoklad, že deriváty misek kategorie D jsou bližší typu A než typu AE.

Tvarové deriváty, uváděné s pracovní signaturou D, nejsou složkou, která by spolu se skupinou misek s vodorovně žlábkovanou horní částí těla a se skupinou misek, které mají v blízkosti výdutě plasticky vyčleněné obíhající pásmo s rytou vícenásobnou vlnicí, reprezentovaly celý výrobní program KTJ. Jak dosvědčuje bohatý nálezový materiál, jiříkovické dílny produkovaly též různé další typy misek, mezi nimiž nechybějí úplně jednoduché tvary s prostým okrajem i tvary s okrajem zataženým. Jiným velmi pěkným typem jsou také misky s vrchlíkovitě vypouklým tělem na odsazeném dnu, jejichž stěny nahoře přecházejí do vodorovně vyloženého širšího okraje (inv. č. 83 716; tab. XXII:1).

Závěrem lze konstatovat, že typologická příbuznost mezi skupinou misek s vodorovně žlábkovanou horní částí těla a deriváty misek kategorie D je naprosto zřejmá. Přesto se musíme s vhodnou dávkou zdrženlivosti domnívat, že typologické důvody ani existence přechodných tvarů s málo znatelnými hranami mezi žlábkou nestačí prokázat vývojovou prioritu jedné z obou skupin. Lákavý by byl názor, že po produkci vodorovně žlábkovaných misek nastoupily v úpadkové fázi činnosti dílen deriváty D, ale zdá se být pravděpodobnější, že deriváty D vznikly náhodně při méně pečlivém vytáčení (nebo jako dílo méně zkušeného pomocníka) a — protože našly odbyt — byly pak vyráběny průběžně paralelně s vodorovně žlábkovanými miskami, byť v menším množství než ony, neboť byly vzhledově méně efektní. Konečně vyloučit nelze ani opačný vývojový postup: jednodušší deriváty misek D mohly také být východiskem pro náročnější misky s vodorovně žlábkovanou horní částí těla. V prospěch tohoto pojetí mluví skutečnost, že se dosud nepodařilo najít jejich tvarový vzor, a nesetkáme se s ním ani v bohatém keremickém materiálu z Intercisy, která se stala díky vzorné publikaci reprezentační mladořímskou lokalitou na území římské provincie Panonie (INTERCISA II, 1957). Zdaleka však nebyly vyčerpány všechny možnosti. Je nutno upozornit zejména na římsko-provinciální tzv. vykuřovací poháry (misky), jejichž dolní část ovšem mívá v Podunají odlišnou stavbu, totiž štíhlou nožku na rozšířené podstavě. Zdobnější tvary, jaké jsou známy např. z Carnunta, se vyznačují nápadným rozčleněním horní miskovité části do několika horizontálních pásem provedených často v podobě výžlabků, při čemž jejich hrany bývají ještě zdobeny příčnými zářezy nebo plastickým zvlněním (PERNÍČKA 1955, tab. XIII nahoře; nádobna na str. 179 datována jen široce do doby od druhé poloviny II. do IV. století).

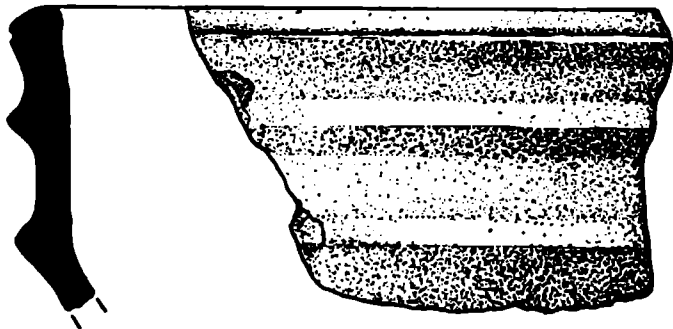
ZÁVĚREČNÉ POZNÁMKY

V rámci produkce hrnčířských dílen prokázaných archeologickým výzkumem na lokalitě Jiříkovice-„Díly“ (tj. v rámci produkce KTJ) představují různé velké misky s vodorovně žlábkovanou horní částí těla nápadnou a tvarově úspěšnou samostatnou skupinu. Studium odpovídajících hmotných památek vedlo k stanovení dvou základních typových řad (A, B), z nichž první bylo

Filosofická fakulta
 Univerzity J. E. Purkyně v Brně
 KATEDRA STAROVĚKÉ KULTURY
 knihovna pro starověké dějiny

možno ještě rozdělit na dva typy (A, AE). Kromě toho jsme mohli uvést větší počet technických dat (rozměry a jejich vzájemné poměry ve formě indexů), které spolu s kresebnými reprodukcemi v jednotném měřítku umožňují spolehlivější vyhledávání analogií. Tuto náplň je však již třeba přenechat pro jiný článek. Protože nelze pochybovat o tom, že hrnčíři jiříkovických dílen pracovali profesionálně jako výrobci zboží, musely se jejich keramické výrobky dostávat směnou k obyvatelům jiných současných osad a jejich prostřednictvím též do hrobových celků. Právě v tomto prostředí je tedy třeba nyní vyhledávat analogie patřící do okruhu KTJ, jejichž zpracování ve spojení s využitím nálezo- vých celků nepochybně přinese další důležité poznatky jak o rozsahu a od- bytu jiříkovické produkce, tak o jejím časovém postavení a trvání.

Vlastním popudem ke studii byl okrajový zlomek nádoby nalezený na sídlišti z doby římské, ležícím mezi obcemi Hluk a Dolní Němčí (okr. Uherské Hradiště), ve spodní vrstvě nad podloží nedaleko objektů O 21 a O 23 (ve čtverci A 130—132/156—158). Je to okrajový zlomek nádoby o průměru okra- je okolo 240 mm s lehce zesíleným asymetricky zaobleným okrajem nesoucím zevně zřetelnou rýžku, který přechází do dvou vodorovných výžlabků se styč- nou hranou a dole s hranou přelomu, od nějž počíná dolní část těla (obr. 6).

Obr. 6. Okrajový zlomek vodorovně žlábkované nádoby ze sídliště mezi Hlukem a Dolním Němčí (okr. Uh. Hradiště). (Ca 4 : 5)

Přesto, že se obecně hlásí k jiříkovickým dokladům, nemá v probíraném materiálu svůj přímý protějšek. To však neznamená, že bližší analogie vůbec postrádáme. Jako příklad budiž uvedeny tři nádoby, které poskytlo žárové pohřebiště v Šaraticích nepříliš vzdálené od Jiříkovic. Jde o nižší misku typu AE s třemi výžlabky z hrobu 75 (tab. XXII:2), rozměrově blízkou naší podskupin- ce větších tvarů, a o dva hluboké tvary typu A s dvěma výžlabky z hrobů 89 a 136, jež se hlásí opět k větším tvarům uvedeného typu (TRNÁČKOVÁ 1960, 570, 572, 578, obr. 10:4, 6, 8 a obr. 14:1, 2, 4). Bez zajímavosti není, že se po- dobné tvary s vodorovným žlábkováním vyskytly i na žárovém pohřebišti u Očkova na západním Slovensku (KOLNÍK 1956, obr. 17:1—4, tab. III:7, 8).

Zbývá ještě připomenout, že typologické zpracování jedné keramické skupiny KTJ umožnilo současně poznat i specifický způsob práce hrnčířské dílny tohoto v barbariku neobvyklého druhu. V jiříkovické dílně pracující hrnčíři si zvolili nebo experimentálně vytvořili základní vzor nádob — v našem případě miskovitý tvar s vodorovně žlábkovanou horní částí těla, z něhož s časovým

odstupem, který nemusel být velký, vznikly další základní mutace odpovídající našim typovým řadám a typům. Při výrobě se přihlíželo k dodržení charakteristiky základního vzoru a jeho mutací (pokud by nevznikla další nová mutace), nedbalo se však na zachování velikostních stereotypů. Hrnčíři taktó vyráběli pestrý soubor velmi příbuzných nádob, odlišujících se mezi sebou jen tvarovými detaily a velikostí. Právě takový soubor ovšem dovoľoval odběratelům lepší výběr podle osobních zálib a potřeb a tím velice usnadňoval dobrý odbyt místní specializované hrnčířské produkce.

LITERATURA

- INTERCISA II: Intercisa II. (Dunapentele) Geschichte der Stadt in der Römerzeit, Budapest 1957. (Klára Sz. Póczy: Keramik, 29—139, tab. VII—XXIV).
- KOLNÍK, T. 1956: Popolnicové pohrebisko z mladšej doby rímskej a počiatku doby sťahovania národov v Očkove pri Piešťanoch. SIA IV, 233—300.
- PERNIČKA, R. M. 1955: Eine kleine Gruppe von Fundgegenständen aus Carnuntum. Studia Antiqua Antonio Salač septuagenario oblata, Praha 1955, 178—182, tab. XIII, XIV.
- — 1970: Na kruhu vytáčená keramika jiřkovického typu z mladší doby římské v dosavadních výzkumech a literatuře. Sborník Josefu Poulíkovi k šedesátinám, Brno 1970, 76—81.
- POULÍK, J. 1948—1950: Jižní Morava — země dávných Slovanů, Brno.
- SKUTIL, J. 1941: Moravské prehistorické výkopy a nálezy oddělení mor. pravěku Zemského muzea 1933—1936, ZMLM N. F. I, 139—195, tab. I—VI.
- ŠIMEK, E. 1953: Velká Germanie Klaudia Ptolemaia IV, Brno.
- — 1958: Poslední Keltové na Moravě, Brno.
- TRNÁČKOVÁ, Z. 1960: Žárové pohřebiště z pozdní doby římské v Šaraticích, PA LI, 561—609.

WAAGRECHT KANNELIERTE GEFÄSSGRUPPE DER KERAMIK DES TYPUS JIŘKOVICE

In der jüngeren römischen Kaiserzeit sind in breiter Zone des Barbarikums nördlich von Dou nau isolierte Töpferwerkstätten entstanden, welche hochwertige auf der Töpferscheibe gedrehte Ware in größerer Menge hergestellt haben. Es ist offenbar, daß es waren Werkstätten mit professionell handwerklichem Gepräge, deren Herstellungstechnik dem provinzialrömischen Niveau entspricht. Im heutigen Gebiet von Böhmen und Mähren wurde einzige Werkstätte dieser Gattung bei Jiřkovice östlich von Brno entdeckt (Pernička 1970); aus den abgedeckten Töpferofen und vertieften Objekten stammt ein reiches im Mährischen Museum zu Brno aufbewahrtes Fundmaterial. Aus den dortigen Erzeugnissen, die wir gesamt als die Keramik des Typs Jiřkovice bezeichnen, ist bisher eine Gruppe von breiten, mit fein geritzter mehrzeiliger Wellenlinie auf dem plastisch ausgegliederten Streifen in der Nähe von der größten Bauchausweitung verzierten Schüsseln am besten bekannt. Die Belege solcher Schüsseln wurden auch in anderen gleichzeitigen Fundstellen Mährens (Gräberfelder und Siedlungen) gefunden (Taf. XXII:3).

Die Keramik des Typs Jiřkovice wurde bis jetzt nicht eingehend bearbeitet. Dieser Aufsatz faßt sich mit einer weiteren auffallenden Keramikgruppe, mit verschiedenen großen Schüsseln mit waagrecht kanneliertem Oberteil. Man kann unterscheiden die Typenreihe A mit ausbreitetem Rand (Typ A mit doppelter, Typ AE mit dreifacher Kannelierung) und die Typenreihe B mit dem kurzen steilen Rand. Außerdem führt man die Beispiele der kleineren Bruchstücke der Kategorie X und die Beispiele der weiteren jedoch verwandten Derivate der Schüsseln D an (Abb. 2 bis 5, Taf. XXI:2,3). Alle 43 ausgewerte Belege sind je nach den Inventarnummern der Museumssammlung auf S. 83 aufgezählt; daneben befinden sich die Arbeitssignaturen und die Hinweise auf bildnerische Darstellungen. Das laut der Signaturen verfaßte Verzeichnis ist auf S. 87; weitere Kolonnen enthalten die Anzahl der Kannelierillen, die Randbreite, die Höhe des Randteils, Index (Randbreite dividiert durch die Höhe des Randteils), weiter die Gesamthöhe und die Bodenbreite (alle Ausmaße in Millimeter), schließlich wiederum die Abbildungshinweise. Den Zahlenwerten der Index entspricht die Stellung der einzelnen Belege auf der graphischen Darstellung Abb. 1, wo in der Richtung der waagrecht Achse die Randbreite, der Vertikalachse die Höhe des Randteils eingetragen sind.

Ein Randbruchstück eines Gefäßes ähnlicher Gattung (Abb. 6) wurde in der römerzeitlichen Siedlung zwischen den Gemeinden Hluk und Dolní Němčí (Bez. Uherské Hradiště) gefunden.

Drei analogische Schüsseln sind aus dem jüngeren römerzeitlichen Gräberfeld bei Šaratice (Bez. Vyškov) bekannt (Trňáčková 1960); gemäß unserer Aufteilung gehören sie zum Typ A und AE (Taf. XXII:2).

Die Bearbeitung einer Gruppe der Keramik des Typs Jiřkovice macht möglich die Sonderart der Arbeit dieser Werkstatt zu erkennen. Dortige Töpfer wählten sich ein Grundvorbild der Schüsseln aus, von welchem stufenweise grundlegende und den unseren Typenreihen und Typen entsprechende Mutationen entstanden. Bei der Herstellung der Gefäße berücksichtigt man auf die Einhaltung der grundlegenden Charakteristik der Vorbilder, aber beachtete man nicht auf die Bewahrung der Größenstereotype. So entstand eine bunte Kollektion formähnlicher Gefäße, die sich untereinander nur durch Formdetails und Größe unterschieden. Solche Kollektion ermöglichte freilich den Abnehmern bessere Auswahl nach ihrem Wunsch und Bedarf und erleichterte dadurch gleichzeitig den Warenabsatz dieser spezialisierten Töpferwerkstatt.

Der Reichtum an Formen der Keramik des Typs Jiřkovice ergänzen noch weitere Schalen, Schüsseln und andere Gefäße von verschiedenen Formen, wie zum Beispiel die auf Taf. XXII:1 abgebildete Schale. Den Schüsseln mit waagrecht kanneliertem Oberteil stehen allerdings in Gestalt am nächsten die kleinere Derivate unserer Kategorie D. Sie durften von unserem Typus A entstehen, ihre gegenseitige Zeitstellung könnte man jedoch auch anderweitig erklären.

